

**Egy politológusi Európa-tanulmányi megközelítés kritikája.
Vita az Arató/Koller szerzőpáros uniós elemzéseivel**

Összefoglalva rögtön kiindulópontként a problémámat a politológus vitapartnerem Európa-tanulmányi elemzéseivel kapcsolatban úgy fogalmazhatok, hogy ezek félretolják vagy csak mint technikai döntéshozót érintik az Európai Unió Bíróságát, és nem észlelik az uniós politikai rendszer központi részének. Ha másik oldalról az Európa-jogászokat veszem szemügyre, akkor az látható, hogy ők az Európa-jogi összefoglalóikban nagyon is foglalkoznak a luxemburgi bíróság esetjogával, de itt pedig a Bíróság politikai hatalmi szerepe esik ki a kutatásokból. Talán implicite arra gondolva, hogy az már az Európa-tanulmányi politológusok dolga. Ám ennyi év után azért fel kellett volna tűnni, hogy az utóbbiak pedig magát a Bíróságot is félretolják, nemhogy a hatalmi szerepét kutatnék. Én a mostani kis kötetemben ezt a hiányt próbáltam kipótolni, és ennek tudatában válaszolok a konferencián az Európa-tanulmányi politológustól elhangzott kritikára.

Néhány röviden megfogalmazott problémám:

1. Az első problémám az föderalizmussal szembeni euroszkepticizmus Unió-ellenességgént beállítással van, mellyel szembe van állítva az européer vagy Európa-barát beállítottság. Arató Krisztina és Koller Boglárka közös tankönyve, az "Európa utazása" 2015-ös kiadásában ezt a megítélésem szerint félrevezető szembeállítást úgy írja le, hogy az ő integrációtörténeti tankönyvük européer, és egy euroszkeptikus szemléletű történetet másnak kell megírnia. (Arató/Koller 2015:13). Ez a szembeállítás azonban szembefut a realitással, mert még a leginkább euroszkeptikus pártok, a francia Le Pen-párt és a német AfD is csak a mai föderalizmus felé nyomuló uniós szerveződéssel állnak szemben, de az eredetileg Közös Piacként létrehozott közös Európával semmi bajuk sincsen. Például a Juncker elnök úr által 2017-ben felvázolt a közös Európa öt jövőképe közül ők - a programjaikat figyelve - teljes mértékben el tudják fogadni a 2. verziót, a gazdasági közösségre visszametszett közös Európát. De a legtöbb euroszkeptikus/eurokritikus párt ennél kevesebb visszametszéssel is beéri, és a 4. verziót is elfogadja, mely a gazdasági közösség mellé még néhány szakpolitika bevételét is támogatja. (Lásd a verziók elemzéséről Navraicsics 2018). Vagyis az euroszkeptikusokat és az eurokritikusokat Európa-ellenességgel megjelölni hamis állítást jelent, mert ezek csak a mai, föderáció felé nyomuló szerveződéssel áll szemben. A másik oldalról pedig ebben a szembeállításban az *européer*, az Európa-barát megjelölés ténylegesen a föderális Európa hívőt, az Európai Egyesült Államok felé törekvés támogatóját jelenti, de ezt nyelvpolitikailag elrejt. Röviden tehát ebben a szembeállításban kétoldalú torzítás bújik meg, és az egész uniós vitát az Unió szerveződésének jövőjéről hamis színben tünteti fel.

2. Ez a beállítottság másrészt az európai integráció történetét egy hamis keretbe helyezi azzal, hogy felteszi, ez az Európai Egyesült Államok létrehozására indult el, és haladt sok évtizeden át, ám Jean Monnet és Robert Schuman e szép elképzelése az elmúlt 15 évben sajnálatos módon megtorpant, és az euroszkeptikusok, ezek a gaz "populisták" egyre nagyobb sikerrel ágálnak ellene, aminek véget kell vetni. Ebből az integrációképből következik a

¹ Egyetemi tanár (ELTE ÁJK); alkotmánybíró.

kérdésük, hogy miként lehetne ismét visszatérni az eredeti elképzeléshez, az Európai Egyesült Államok létrehozásának folytatásához. Az említett Arató/Koller tankönyv egyik szerzője, Koller Boglárka - a mostani vitapartnerem, Arató Krisztina állandó szerzőtársa - egy 2017-es anyagában így ír az integráció kezdetén kitűzött elképzelésről az Európai Egyesült Államokról, mint célról: "Kézenfekvőnek tűnik, hogy ha Európa országait egyetlen föderális államban egyesítik, ez biztosíték lesz a háború ellen. Ahogy az európai egység fejlődött, úgy változott az elképzelés is, hogy vajon mi lesz Európa végcélja. Ennek ellenére a nehézipar, majd az atomenergia-ipar, az agrárium és más szakpolitikák közösségi szintre emelésével lépésről-lépésre közeledtek a nagy célhoz, az Európai Egyesült Államok létrehozásához." (Koller 2017:35)²

Ez az integrációtörténeti összkép azonban a tényleges történeti folyamatok egy tendenciózusan szelektált narratíváján nyugszik. Az európai integrációt elkezdő Hatok, (a Benelux-államok, Franciaország, Németország és Olaszország) elitjének egy kis része, köztük Jean Monnet és Robert Schuman végső célként tényleg egy Európai Egyesült Államokat és föderatív Európát akart, de a többség ezt elvetette már a Szén- és Acélközösség létrehozásakor az 1951-es párizsi tárgyalásokon.³ Ezután a néhány éves tapasztalat alapján 1957-ben a tágabb tematikájú közösségi Európa létrehozásakor, a Római Szerződésnél még inkább tartottak az európai vezetők a föderális Európa híveinek manővereitől, és még inkább odafigyeltek arra, hogy nemzetközi státusú képződményként hozzák létre az közösségi Európát.⁴ Vagyis aki felteszi, hogy az európai integráció eredeti célkitűzése a Európai Egyesült Államok létrehozása volt távlati célként, az összetéveszti a reális országokat vezető állami vezetők többségét, akik megkötötték a vonatkozó nemzetközi szerződéseket azzal a néhány tervező értelmiségi résztvevő és egy-két közösségi vezető víziójával, akik tényleg játszottak szerepet az integráció elindulásánál, de vereséget szenvedtek,⁵ és nem az ő víziójuk került a Közösséget, majd különösen a mai Unió elődjét létrehozó Római Szerződés papírára.

Ezután még hat év fondorlatoskodás és szervezkedés kellett, plusz a luxemburgi

² Szó szerint ez áll a szerzőpáros 2013-as közös kötetében is (lásd Arató/Koller 2013:220).

³ A Szén- és Acélközösségként (angol rövidítésben: ECSC) indult európai integráció kezdeti célkitűzése feletti küzdelmet így írja le egy dán jogtörténész: „What materialised was the ECSC, initiated by the Schuman Declaration. Although the declaration mentioned a European federation as a distant goal, it never proved politically viable: national governments shied away from this objective in both the negotiations on the Treaty of Paris (1951) establishing the ECSC, and on the Treaties of Rome (1957) establishing the European Economic Community and the EURATOM. At the Paris conference, only the German delegation came close to supporting a federal organisation of the ECSC based on something resembling a constitutional treaty. While accepting the French idea of a supranational executive with independent powers in the shape of High Authority, the other national delegations were mostly focused on developing legal and political control of this institution. In the negotiations of the Treaty of Rome, all national governments except the Dutch moved away from the notion of a supranational executive with substantial decision making powers heralded in the Treaty of Paris. Instead they gave the main legislative role of the Council of Ministers” (Bybeberg: 2017:15).

⁴ Tévesnek tűnik azonban az is, ahogy az 1957-es EGK előtti Montánunióban a szupranacionális mozzanat erejét állítják, amitől csak visszalépett a Római Szerződéssel az EGK (lásd pl. Gombos 2017 26-27). Rebekka Byberg leírása szerint a tagállami Miniszterekből álló Tanács mellett az akkori Főhatóság - a későbbi uniós Bizottság elődje itt - szinte csak a titkársági szerepet játszott a Tanács mellett, de soha nem tudta elérni azt a súlyt, amit a '80-as évek közepétől a Bizottság elért. (Lásd Byberg 2017:16)

⁵ A Szén- és Acélközösség Főhatósága éléről Jean Monnet-nak 1955-ben le kellett mondani, és az 1957-es Római Szerződés tágabb tematikájú integrációjában épp erős föderalista beállítottsága miatt ő már nem kívánatos személy lett a francia állami vezetők számára, melynek állampolgáraként töltötte be előző funkcióját is. A némileg enyhébben föderalista hívó mentorának, Robert Schumannnak szintén le kellett mondania 1953-ban. De hogy látni lehessen közte és Monnet közötti differenciát a nemzetállamokat meghaladó integráció kérdésében érdemes idézni Alain Fimistert: “Schuman goes on to make a statement crucial to his understanding of European integration, in which he differs markedly from Monnet. There is no question of erasing national frontiers, but rather of changing their significance. The supranational must be built upon national foundations. Schuman defends the use of the phrase “faire l’Europe”, for the creation of Europe does not consist in creating something out of nothing, but to reassemble and readjust existing elements” (Fimister 2008: 220)

Bíróság hét bíróból álló testületében a többség átfordítása ahhoz, hogy végbemenjen 1962-től indulóan egy “bírói puccs” - ahogy Alec Sweet Stone nevezte egy 2007-es cikkében ⁶ -, és az eredeti Római Szerződéssel szemben a luxemburgi bírák (négyen három ellenében! - így egy ember döntött Európa sorsáról ekkor) kimondják a közösségi jog közvetlen hatályát és primátusát a tagállami jogok felett 1962-64 között. Ezzel a bírói puccsal jött létre tendenciájában egy fél-föderatív közösségi, majd uniós Európa, és az erre ezután ráépített Európa-tanulmányi és Európa-jogászai közösségek szigorúan a brüsszeli és luxemburgi jogász- és bírói elit által irányítva alakították ki tantételeiket és visszamenőleges integráció-történeti átírásaikat. Röviden tehát az Európai Egyesült Államok, mint az integráció eredeti célja csak az 1962-es bírói puccs révén létrejött és alapszerződés-ellenes fél-föderáció híveinek a tantétele. Ebből következően pedig az utóbbi 15 évben ismét többségi támogatáshoz jutó integráció-visszavetítés egy Közös Piac-szerű Európára nem más, mint visszatérés az európai integráció eredeti céljához és formájához.

3. De ebből fakad egy másik probléma, ami az európai integráció szerveződésének eddigi történetét írja le. A reális történés leírásának a szintjén ez még az Arató/Koller szerzőpáros integrációtörténeti tankönyvében is benne van oly módon, hogy helyesen leírják: a nemzetközi szerződéssel létrehozott Montánunió (Szén- és Acélközösség) nemzetközi entitásként létrehozva, de szűk szupranacionális jogkörrel ellátva negatív tapasztalatot adott a tagállamok számára. E negatív tapasztalatok nyomán aztán az addigi minimális szupranacionális mozzanatot is visszaszorították 1957-ben a Római Szerződésben.⁷ Így ha a kezdetétől akarjuk reálisan leírni az integráció szerveződésének formáit, akkor azt kell rögzíteni, hogy eredetileg nemzetközi jogi entitásként jött létre az európai integráció, némi engedménnyel a szupranacionalizmusnak, majd 1957-ben ez szinte teljes mértékben ismét a nemzetközi jellegre alapult. Ekkor azonban felmerül az alapfolyamatok fogalmainak elemzése szintjén a tankönyvi bevezető fejezetben - vagy legalábbis fel kellene merülni! -, hogy akkor miképpen vált ez mára eltérővé egy pusztán nemzetközi szerveződéstől?! Ez a nyilvánvaló kérdés azonban az Arató/Koller tankönyvből kimarad, és e helyett rögtön azzal folytatódik, hogy az integráció természetére vonatkozó elméleteket sorakoztatják fel pusztán egymás mellettiségben (“Az Európai Unió értelmezési keretei: integrációelméletek”). Pedig az igazi kérdés itt ezek előtt az lenne, hogy miként és mitől változott meg a szuverén nemzetállamok nemzetközi képződménye, és csak ezután lehetne megválaszolni, hogy melyik integrációelmélet jobb ennek a leírására.

Válaszolva erre, azt lehet mondani, hogy ezt alapvetően az 1962-64-es két luxemburgi bírói döntés indította el (a *Van Gend en Loos* és a *Costa v. Enel* döntések), melyek puccsszerűen szakítottak az alapszerződések nemzetközi jogi jellegével és ez alapján a közösségi jog nemzetközi jogi jellegével, és kimondták ennek közvetlen hatályát illetve a tagállami jogrendszerek feletti elsőbbségét. Ehhez képest az, hogy *De Gaulle* az üres szék politikáját alkalmazta egy ideig, és egyik másik bizottsági elnök gyengébb vagy erősebb volt, harmadrendű dolog volt az integráció történetében, hisz nyom nélkül múltak el. Ám ez a bírói puccs majd az ez alapján való továbbfokozás nyomta rá a bélyegét azóta is az Unió szerveződésére. Ehhez képest az Arató/Koller tankönyv néhány sort szentel ennek minden helyi érték, és anélkül, hogy ennek integrációtörténeti konzekvenciáit levonná (Arató/Koller 2015:136). Pedig még az átfogóbb szellemi környezetben is közhely, hogy az integráció motorja mindvégig a luxemburgi bíróság volt. Az informáltabbak pedig azt is tudják, hogy e bírák puccsa nélkül még ma is csak nemzetközi jogi jellegű képződmény lenne az EU.

Az az alapkérdés, hogy vajon az Európai Unió egy pusztán nemzetközi jogi jellegű

⁶ Alec Sweet Stone: The Juridical Coup d’État and the Problem of Authority. German Law Journal. (Vol. 8) No 10. 915-928. p.

⁷ „Ennek megfelelően az EGK-szerződés a kormányközi elvek javára visszaszorította a nemzetek feletti jelleget, de De Gaulle számára ez sem volt eléggé (...)” Arató/Koller 2015:17)

képződmény vagy föderációvá vált (váló) képződmény - miközben pedig e felett folyt a küzdelem már az integráció kezdete óta – egyáltalán nem jelenik meg ebben az integrációtörténeti tankönyvben. E helyett nyelvi szemantikai felsorolás van itt arra, hogy ki tudott ügyesebb ‘hasonlatot’ erre kitalálni: föderális képződmény, konföderáció (18. p.) állathasonlatként elefánt vagy csak “hatalmas hordó” (23. p.), vagy csak “meghatározhatatlan jelenség” – UPO (*Unidentified Political Object* 15. p.) végül “Mi is az a hogyishívják?” (28. p.). Pedig ezek mögött a reális küzdelem és integrációalakítás azért folyik már majd 70 éve, hogy közös föderatív állam legyen ez, vagy csak szuverén államok nemzetközi közössége.

A szerzőpáros egy másik közös könyvükben (“Képzelt Európa” 2013.) már inkább közelebb jut az előbb hiányolt kérdésfelvetéshez, hogy mit is hozott létre az 1957-es Római Szerződés, de erre a válaszuk dodonai: “A szerződésekkel létrehozott intézményrendszer felépítése sajátos: sem a nemzetközi szervezetekhez, sem pedig a tagállami politikai rendszerekhez nem hasonlít.” (Arató/Koller 2013:84) Ehhez képest, amikor a Montánunió természetének megítélésére összehívták 1957-ben az olasz Stresa városában a korszak leghíresebb nemzetközi jogászprofesszorait, akkor ott mindenki tudta, hogy egy nemzetközi szerződéssel létrehozott képződmény csak nemzetközi jogi entitás lehet, és nem állam. Ráadásul a Római Szerződés még vissza is vette a minimális szupranacionális jogkört, amit a Montánunió a tagállamok feletti Főhatóságnak adott, és teljes mértékben a tagállami miniszterek tanácsára bízta a döntéshozatalt. Vagyis az Európai Gazdasági Közösséget ez tiszta nemzetközi entitásként hozta létre. A szerzőpáros a jelzett visszavételt említi is,⁸ de ezt nem használják fel a dodonai válaszuk pontosítására. Én ennek magyarázatára csak azt tudom feltenni, hogy ez szembenállt volna az európai föderáció felé fokozódó egység gondolat ívével, mely töretlenül van ebben a kötetükben is ábrázolva, és ezzel az utóbbi években felhorgadt ‘euroszepticismus’ még negatívabb színben tűnhet fel.

4. A másik problémám, hogy a politológus európa-tanulmányi szerzők szinte teljes mértékben kihagyják az uniós politikai szerkezet elemzésekor a luxemburgi Bíróságot. Számomra eléggé hihetetlen, hogy úgy készült el a fent jelzett tankönyv az európai integráció történetéről, hogy az előbb idézett néhány soron kívül egyáltalán nem is esik szó benne a luxemburgi bíróságról. De a tankönyvükön kívül is, például 2016-os tanulmányukban az Arató/Koller szerzőpáros a *Létünk* című folyóiratban úgy írt egy több, mint 30 oldalas tanulmányt “Válságdiagnózis és lehetséges terápia” címen, hogy meg sem említették a Bíróságot és ennek szerepét az Európai Parlament, a Bizottság és a Miniszterek Tanácsa, illetve az állam- és kormányfői Tanács mellett. Miközben a külföldi uniós szakirodalomban fő tézis, hogy az integráció motorja és az uniós hatalmi szerkezet sarokpontja a luxemburgi Bíróság. Csak megismétlem, hogy az 1985-89 közötti nagy Európa-tanulmányi összegzés a firenzei EUI és Joseph Weiler által összefogva *Integration through Law* címen adta ki öt kötetben a nagy tablót.

Az előbb már jelzett *Képzelt Európa* kötetükben a szerzőpáros már kitér röviden az uniós jog és az uniós Bíróság szerepének és természetének megítélésére, de ezt a legkevésbé sem lehet előnyükre írni. Ugyanis miközben a bevett integrációtörténeti leírások szerint evidens tény, hogy a minimális szupranacionális mozzanat kihagyása után tudatosan egy nemzetközi képződményt hoztak létre a Római Szerződést aláíró állami vezetők, melynek keretében a jogalkotás termékeit csak a nemzetközi jog szerinti, tagállami befogadással kell belső joggá tenni, addig a szerzőpáros így ír: „A közösségi jog státusza egyébként a szerződések keretében nem került tisztázásra: az ma már egyértelmű tény, hogy a közösségi jog elsőbbséget élvez a nemzeti joggal szemben, a Bíróság 1960-as években meghozott

⁸ „A Bizottság és a Montánunió Főhatósága közötti leglényegesebb különbség a jogalkotói/döntéshozatalai szerepben bekövetkezett változás – míg a Montánunió esetében a legfontosabb kérdésekben a szupranacionális jellegű Főhatóság döntött, az Európa Gazdasági Közösség esetében a tagállamok érdekeit megjelenítő Tanácsot illette meg a döntéshozatal joga.” Arató/Koller 2013:85).

ítéleteiből következtethető ki.”(Arató/Koller 2013:86.). Ehhez képest a közösségi jogi rendeleteknek és irányelveknek egészen 1962-ig senki által nem vitatottan nem volt közvetlen hatálya és primátusa a tagállami jogok felett, és a Közösség normái, mint nemzetközi jogi képződmény normái kerültek bevitelre a belső jogrendszerekbe. Évekig készült rá a Bizottság jogi részlege és ennek vezetője, *Michel Gaudet*, hogy amit nem sikerült a föderalistáknak megtenni a Római Szerződés megírásakor, azt a luxemburgi bírák többségével puccsszerűen hozzák létre. Ezt meg is tették 1962-és 1964 között két teljes páfordulást hozó döntésükben - az előbb már említett *Van Gend en Loos* és a *Costa v. Enel* döntésekben - mely fordulatot Morten Rasmussen 2014-es írása a közösségi jog “forradalmasításának” nevez,⁹ előtte Alec Sweet Stone pedig bírói államcsínynek.¹⁰ Stone a következőképpen pontosítja a szerzőpárosunknál dodonai homályban hagyott jelleget a közösségi jogról: “The Treaty of Rome established an enforcement system that I would characterize as “international law plus”, the “plus” being the compulsory nature of the Court’s jurisdiction and the authority of the Commission within the various proceedings. With respect to national law, the Member States neither provided for the primacy or direct applicability of the Treaty in their courts. As a now familiar metanarrative would have it, the Treaty of Rome was “constitutionalised”, and the Community thereby “transformed” by a series of seminal decisions of the European Court.” (Stone 2007: 924). De nemcsak a Közösség egész jellegét megváltoztató és felhatalmazás nélküli “alkotmányozó “ volt ekkor a luxemburgi Bíróság, hanem azóta is a legtöbb uniós politikai alaptörvényt – a jogi döntések álcájában – ez a szerv hozza meg.

A hazai szakirodalomban kivételképpen az európai jogi összegzésében Blutman László egy lábjegyzetében jelzi is, hogy az európai politika ténylegesen nem igazán az arra hivatott EP és a kormányközi testületekben alakult az elmúlt évtizedekben, hanem luxemburgi bírák alapszerződés értelmezései révén: „A Bíróság ítélezésében, az uniós jogrend létéből és egyes sajátosságaiból fakadóan, az integrációs politikai folyamatok több vonatkozásban eljogiasodtak, és helyenként a politikai döntések helyett magasabb elvekből vagy az alapító szerződésekből közvetetten levezetett bírósági döntések vették át.” (Blutman 2014:85). Igaz, hogy e lábjegyzetben elhelyezett megjegyzés után ő ezt félre is tolja, – feltehetően annak biztos tudatában, hogy ennek elemzése nem a jogász dolga –, pedig épp itt kezdődik az igazán izgalmas feladat az uniós hatalmi szerkezet elemzése céljából. Az én egész kötetem erről szól.

5. Hogy szisztematikusan kihagyja Arató Krisztina a luxemburgi Bíróságot az elemzéseiből, az hiányként jelenik meg akkor is, amikor egy kis könyvrészletében a Bizottság jogszabály-kezdeményező funkcióját elemzi a Kende/Szűcs-féle Európai közjog és politika című kötetben 2006-ban. Miközben a vonatkozó külföldi uniós szakirodalomban már bevett tétel,¹¹ hogy a Bizottság a monopoljogát az uniós rendeletek és irányelvek javasolásához a luxemburgi esetjog kodifikálására használja fel, addig Arató Krisztinánál ez meg sem jelenik az erre vonatkozó kis könyvrészletében. Egy itteni lábjegyzetében így ír erről: “Bizottsági belső kutatások szerint 1991-ben az összes bizottsági javaslat 21 százalékában, 1992-ben

⁹Morten Rasmussen: Revolutionizing European Law: A history of the Van Gend en Loos judgement. International Journal of Constitutional Law. (Vol. 12) 2014. Issue 1. (136-163).

¹⁰Alec Sweet Stone: The Juridical Coup d’État and the Problem of Authority. German Law Journal. (Vol. 8) No. 10. 915-928. p.

¹¹Lásd ennek részletezésére Fabio Wasserfallen: The Judiciary as Legislator? How the European Court of Justice shapes Policy-Making in the European Union. Paper presented at the Annual Meeting of the Swiss Political Science. St. Gallen, January 8-9, 2009.; illetve: Michael Blauberg/Susanne K. Schmidt: The European Court of Justice and its political impact. West European Politics, (Vol 40.) 2017, No. 4. 907-918 p. illetve Björn Schreienmach: Vom EuGH zur Richtlinie - wie die Eu-Mitgliedstaaten über die Kodifizierung europäischer Rechtsprechung entscheiden. Transtate Working papers 2014. No. 183. Bremen. 2. p.

pedig 15 százalékában származott a Tanács felkérése nyomán” (Arató 2006:342). Az uniós hatalmi szerkezet illetően pedig talán nem kell külön kiemelni, hogy milyen hatalmi súlyt jelent a luxemburgi bírák számára, hogy ők a tényleges törvényhozók, amellet hogy minden egyedi uniós döntést is végső fokon ők hoznak meg. Björn Schreienmacher a következő verziókat különíti el a Bíróság esetjogának bizottsági javaslatba foglalására, majd a Tanács révén kodifikálására: „Für die im Vorfeld von Gesetzgebung ergangenen relevanten EuGH-Entscheidungen steht zur Disposition, ob sie für die Anwendung europäischer Recht in Gesetzesform gebracht, sprich: kodifiziert, werden sollen, und wenn ja, in welcher Weise. Die Möglichkeiten reichen von der wortgetreuen Übernahme bis zur abstrahierenden Umformulierung. Unterschiedlich kann etwa mit dem Sachbezug des Urteils belassen, oder diese – und damit auch die Integration und Liberalisierung – auf neue Zusammenhänge ausweiten. Letzlich kann eine Kodifizierung auch umgangen werden, indem speziell die Sachverhalte des relevanten Richterrechts aus dem Anwendungsbereich des Gesetzes ausgenommen werden.” (Schreienmacher 2014:2) *Arató Krisztina ennek nem észlelésével félrefuttatja megítélésem szerint a luxemburgi Bíróság uniós hatalmi szerkezetben játszott szerepét.*

Irodalom

Blauberg, Michael/Susanne K. Schmidt (2017): The European Court of Justice and its political impact. West European Politics, (Vol 40.) 2017, No. 4. 907-918 p.

Blutman László (2014): Az Európai Unió joga a gyakorlatban. HVG-ORAC. Budapest. 2014

Gombos Katalin (2017): Az Európai Unió jogrendszere és közjogának alapjai. Wolters Kluwer. Budapest. 2017.

Arató Krisztina (2006): Jogszabály- és politikakezdeményező funkció. In. Kende Tamás/Szücs Tamás (szerk.): Európai közjog és politika. Complex Kiadó. Budapest. 2006. 341-348. p.

Arató Krisztina/Koller Boglárka (2015): Európa utazása. Integrációtörténet. Gondolat, Budapest. 2015

Arató Krisztina/Koller Boglárka (2016): EU válságdiagnózis és lehetséges terápia. Létünk, 2016/2. 57-86-p.

Arató Krisztina/Koller Boglárka (2013): Képzelt Európa. Balassi Kiadó. Budapest. 2013.

Fimister, Alain Paul (2008): Robert Schuman: Neo-Scholastic Humanism and the Reunification of Europe. Peter Lang. Brussels.

Koller Boglárka (2017): Identitásproblémák a kortárs Európában. In: Európai identitások. Robert Schuman Alapítvány, Konrad Adenauer Alapítvány. 2017. 30-52. p.

Navracsics Tibor (2018): Intézményi jövőképek a Brexit utáni időszakban. Európai Tükör 2018/1.

Rasmussen, Morten: Revolutionizing European Law: A history of the Van Gend en Loos judgement. International Journal of Consitutional Law. (Vol. 12) 2014. Issue 1. (136-163).

Schreienmacher, Björn (2014): Vom EuGH zur Richtlinie - wie die Eu-Mitgliedstaaten über die Kodifizierung europäischer Rechtsprechung entscheiden. Transtate Working papers 2014. No. 183. Bremen.

Sweet-Stone, Alec (2007): The Juridical Coup d'État and the Problem of Authority. German Law Journal. (Vol. 8) No. 10. 915-928. p.

Wasserfallen Fabio (2009): The Judiciary as Legislator? How the European Court of Justice shapes Policy-Making in the European Union. St. Gallen, January 8-9, 2009

